

Írta: Darja Zavirsek

ELVESZETTEN AZ ÁLLAMI ELLÁTÁS RENDSZERÉBEN: KISEBBSÉGEKHEZ TARTOZÓ GYERMEKEK ETNIKAI JOGAI

BEVEZETÉS

Minden szociális munka gyakorlatával, elméletével, illetve kutatásával foglalkozó ember tudja, milyen nehéz a szociális munkásoknak a gyermekek jogait a gyermek szemszögéből képviselni. A problémák „gyermek szemszögéből” való megközelítésének kívánatos alapelve könnyen átcsapható abba, hogy felnőttekről beszélnek, és a gyermekeké helyett végül az ő jogait helyezik előtérbe. Erre legnyilvánvalóbban a szociális munka feminista megközelítése mutatott rá, olyan családon belüli erőszak eseteire hívva fel a figyelmet, ahol a múltban a szociális munkások a felnőttek jogainak védelmében halogatva a beavatkozást és a gyerekek azonnali biztonságba helyezését, további folyamatos pszichológiai, sőt fizikai bántalmazásnak tették ki őket anélkül, hogy észrevették volna, hogy ezzel sértik a gyermekek jogait és nem veszik figyelembe az ő nézőpontjukat (Walker, 1992; Mullender és Morley, 1994). Gyakran még ma is ez a helyzet a közép- és kelet-európai szociális munka gyakorlatában, ahol a feminista szociális munkás megközelítés marginalizálódott, és a tradicionális „jobb az erőszakos szülő, mint ha nincs szülő” – nézőpont vált kedveltté (Zavirsek, 1994), mely gyakorlat a családot helyezi előtérbe annak egyes tagjaihoz képest.

Vajon miért olyan nehéz a „gyermek szemszögéből” megközelíteni a problémákat, és miért esik meg olyan gyakran, hogy a gyermekekről való beszéd a felnőttek látószögéből ideológiailag megalkotott gyermekek szükségleteiről való beszéddé alakul? Az első válasz abból a tényből következik, hogy leggyakrabban a saját gyermekkorunkra gondolni is lehetetlen feladat, mivel gyermekkorunk sérülékeny időszakai megakadályozzák sok kora gyermekkori traumás emlék megjelenését a tudatunkban. Ennek következtében a múltat könnyedén befedik a jelen képei és a saját jelenlegi identitásunk társadalmi konvenciói. Maurice Halbwachs (1992) egy emlékezetkutatással foglalkozó szociológus úgy tartja, hogy régi emlékeink mind már emlékek, amelyeket mások mondtak nekünk. Az emlékezet ilyen átvivőit, akik beillesztik ezeket az emlékdarabokat a saját emlékezetünkbe, „emlékszállítóknak” nevezi. A családi fényképalbumok például annak a „valóságnak” az alátámasztására használatos tárgyak, melyeket „gyermekem emlékeinek” neveznek a szülők. Ha egy elveszett fénykép azt jelenti, hogy az esemény nem is történt meg, felmerül, létezik-e egyáltalán olyan dolog, hogy egy gyermek emlékezte? Elképzelhető, hogy az a helyzet, hogy egy gyermek emlékezte nem más, mint valami, amire felnőttek emlékeznek, akik ezen emlékek gondozói és őrei is egyben? Hogy a társadalmi gyakorlat még bonyolultabb legyen, a gyermekek mindennapi életükben egzisztenciálisan és helyzetükből adódóan is egyértelműen kötődnek szüleikhez. Ezért a gyermekek jogainak kérdése szükségszerűen összefügg szüleik és általában a felnőttek jogainak kérdéseivel (Mullender és Morley, 1994). Így nem csoda, hogy a szociális munka gyakorlata, bár megkísérli a gyermekközpontú megközelítést alkalmazni, gyakran képtelen ezt véghezvinni.

A második kérdés a gyerekek ideológiailag megalkotott szükségleteivel kapcsolatban azzal a ténnyel függ össze, hogy a szociális munka nem egyéni vállalkozás, hanem az állam által kijelölt feladatokat végez.

Ez a cikk a szlovéniai roma és szinti etnikai kisebbségi közösségekhez tartozó gyermekekkel és a befogadó államban ideiglenesen menekültként élő gyermekekkel való

szociális munka gyakorlatára összpontosít. Amellett fogok érvelni, hogy a Szlovén nemzetállam-építés folyamata felerősítette a kommunista idők előtt jól ismert nacionalista tendenciákat, és hogy a mindennapos erőszakmentes nacionalizmus erősen befolyásolja a szociális munka gyakorlatát az etnikai kisebbségek kárára. Manapság a szlovén szociális munkások kettős kulturális csapdában állnak: egyrészt szembeesnek a felnőtt személyek áthidalhatatlan helyzetéből adódó általános nehézséggel, hogy megértsék a gyermekek perspektíváját; másrészt kihívást jelentenek számukra a kulturális különbségek és az etnikai kisebbségekhez tartozó gyermekek egyedülálló kulturális tapasztalatai, melyek jelen vannak a domináns szlovén kultúra kulturális értékei mögött. Amellett fogok érvelni, hogy az etnikai kisebbségek esetében különösképpen nem elválaszthatók a gyermekek jogai szülei és nevelői jogaitól, és hogy az etnikai kisebbségekhez, tartozó gyermekek megerősítését a szülők és nevelők megerősítésének kell támogatnia.

A GYERMEKKOR, A NACIONALIZMUS ÉS A SZOCIÁLIS MUNKA GYAKORLATÁNAK TÁRSADALMILAG ALKOTOTT ELMÉLETEI

Szlovéniában a legtöbb szociális munkával foglalkozó hivatalos dokumentum hangsúlyozza a családokkal és csoportokkal végzett szociális munka gyakorlatának fontosságát; a „család védelmét” és különösen a „gyermekek szükségleteinek védelmét” pedig mint a szociális munka elsődleges céljait határozza meg. A szociális munka ezen meglehetősen régi megfogalmazása a két világháború közti időszakra vezethető vissza, amikor a jótékonyági munkát elsősorban katolikus szervezetek végezték, illetve a kommunista időszakra, amikor a katolikus segélyszervezeteket felváltotta a rosszul működő, családok és gyermekeik segítésének „patológiai-diagnosztikai alkalmi modelljére” alapozott professzionizált szociális munka (Stritih, 1996). Nyilvánvaló, hogy a mai szociális munka prioritásai nem adnak választ a Szlovén nemzetállam modernizálódó elemeire (urbánus életmód, industrializáció, globalizálódó internacionalizmus), és nem követik az individualizmus és a racionalizmus modern elveit, de választ adnak a pontosan ellentétes elméletekre, melyek a családok, mint egy homogén nemzetállam elsődleges természetes kötelékei premodern eszméjére épülnek. Miután a szociális munka gyakorlata mindig tükrözi, gyakran utánozza és teljesíti is az állam domináns irányvonalainak terveit, fontos összekapcsolni a fent említett szociális munka-prioritásokat a szélesebb szociális és politikai irányzatokkal, amelyek az elmúlt nyolc év alatt fejlesztették ki a „belső” és a „külső másságtól” való félelem gondolatát. Egy homogén nemzetállam fenntartása és az új közösség gondolata mindig gyümölcsöző játéktér a rasszista gyakorlatok számára, mint ahogy Renáta Salecl is rámutatott:

„Nem elég, hogy a közösség fenntartja a rasszista félelmeit, de a félelmek maguk is fenntartják a közösség iránt való kiterjedt elköteleződést. Egyszerűen hinni az idegenek veszélyességében nem elég a rasszizmust kialakító rettegés fenntartásához. Amire szükség van, az a tudat, hogy a többiek is érzik ugyanazt a veszélyt.” (1998: 122)

A gyermekek minden nacionalista retorika szerint különleges jelentőséggel bírnak az állam számára. Úgy állítják be őket, mint a nemzet reménységei, az ártatlanság mintaképei, a boldog család, a folytonosság és a genealógia szimbólumai. Társadalmilag alkotott ártatlanságuk a felnőttek romantikus múltjának romantikus személyes történeteként is szolgál, amely szép hasonlatként szolgál a nemzet múltjának kollektív romantikus mintatörténetéhez.

Ez a nacionalista retorika nem vonatkozik az ország összes gyermekére, csak azokra, akik beleillenek a nemzet homogén gondolatába. Úgy tartják, hogy az etnikai kisebbségi

gyermek azokhoz a csoportokhoz tartoznak, akiknek mindig túl sok gyermekük van, és akiknek magas biológiai reprodukciós rátája veszélyeztetheti a domináns többséget. Minél erősebb a nacionalista populizmus a domináns többség tagjainak megnövekedett születési rátájára vonatkozóan, annál erősebb a preventív irányzat az etnikai kisebbségek, a hátrányos helyzetű emberek, az egyedül élő anyák és más kisebbségek biológiai reprodukciója ellen (Zavirsek, 1998).

Ahogy Renner és Ule rámutatott (1998), a nacionalizmus a közösség és az érzékenység gondolatából táplálkozik. Közép- és kelet-európai országok posztkommunista nacionalizmusain végzett vizsgálatuk közös alapvető karakterisztikát mutatott azon domináns nacionalista irányzatok tendenciáját illetően, melyek a család, az egyén és a közösség premodern szerkezetén alapulnak: 1) a nők újradefiniálása anyákként és feleségekként, akiknek az a feladatuk, hogy biztosítsák a biológiai túlélést és a nemzet fejlődését; 2) erős nacionalista kampány a születések számának megnövelésére; 3) erős kampány az abortuszjogok betiltására; 4) tendenciák a szülési szabadság egyről három évre való megnövelésére anélkül, hogy garantálnák a nőknek, hogy megtarthassák munkahelyeiket; 5) arra irányuló tendencia, hogy mindenkit az országhatáron kívül tartsanak, aki nem tartozik a domináns nemzethez, és arra, hogy elhallgattassák az etnikai kisebbségeket az országhatáron belül.

Ezek a társadalmi folyamatok a nők erős otthon tartását (politikai és gazdasági szinten egyaránt) és a gyermekek dicsőítését, illetve a velük való törődést mutatják (a hároméves szülési szabadságot úgy javasolták Szlovéniában, mint a gyermekek javára való rendszert). De éppen itt jól tapintható a nacionalisták kétlelkűsége: míg a szlovén nő gyermekével maga a nemzeti ikon, és a szociális munkások kifinomultabb pszichológiai módszereket alkalmaznak a családok és a gyermekek megsegítésére; az etnikai kisebbségekhez tartozó gyermekek vagy térben szegregáltak, vagy patológizáltak. Ezért azt igyekszem bizonyítani, hogy a nacionalizmus egyike azoknak az irányzatoknak, amelyek befolyásolják a menekültekkel és roma gyermekekkel foglalkozó szociális munka gyakorlatát.

Az egyes országokban uralkodó ideológiai irányzatok megértését célzó kritikai elemzések azt hangsúlyozzák, hogy annak érdekében, hogy megértsük az ideológia logikáját és erejét, azokat a tényezőket kell vizsgálni, amelyeket nem írnak le, nem fejeznek ki, és amelyekről nem beszélnek. Ebből a nézőpontból világos, hogy a menekült gyermekekkel, fiatalokkal és felnőttekkel végzett szociális munka gyakorlatára specifikus koncepciók hiánya nagyon jellegzetes, és ez a szociális munka elméletének és gyakorlatának elferdített karakterét fedi fel. A Szlovéniába menekült emberek olyan területekről érkeztek, amelyek nemrég még ugyanannak az országnak voltak részei. A kollektív felejtés folyamata, amely úgy mutatkozik meg, mint mindenek a visszautasítása, ami a Balkánról jön, strukturális szerkezetet ad az etnikai kisebbségek felé irányuló mindennapos rasszizmusnak, és ez sokféleképpen befolyásolja a szociális munkát, de különösen úgy, hogy hiányzik az etnikum-érzékeny szociális munka.

Szlovénia nincs egyedül a Balkán elutasításában, de inkább szándékosan képvisel egy globalizált nézőpontot Kelet-Európáról. Nemrégiben a szociális munka egy amerikai professzora a „szociális munka balkanizációja” fogalmat használta saját aggodalmának kifejezésére a különböző, a szociális munkában jogaikat követelő csoportok egyre jobban fragmentálódó, megkülönböztetett és gyakran ellentétes álláspontjait illetően. Nem gondolkodott el azon, hogy ő maga is negatív értelmet kapcsolt a „Balkán” szóhoz.

Szlovéniában a nacionalizmus újraéledésével a kisebbségek felé irányuló szociális munka gyakorlatának strukturális szerkezete is nacionalizmussal színeződik. Ez megfigyelhető lenne a kulturálisan érzékeny szociális munka-gyakorlat és a kisebbségekkel

való munkára vonatkozó tudás hiányában, illetve a menekültekkel foglalkozó szociális munkások mindennapos közönyében. Nem ismerik el a menekült gyermekek jogát a gyermekséghez, olyan személyeknek tekintik őket, akiknek menekült státuszuk a legfontosabb jellemzőjük. A szociális munkagyakorlat nacionalista szerkezete különbözőnek tűnik menekült és roma gyermekek esetében. Nyolc évvel azután, hogy az első menekült gyermekek megérkeztek Szlovéniába, a haza nem tértek közül legtöbben még mindig elkülönített és ellenőrzött menekülttáborokban élnek. A roma gyermekeket gyakrabban patológiázzák, küldik kisegítő iskolákba és bélyegzik szellemi fogyatékosoknak, mint a szlovén gyermekeket. Mindkét esetben megfigyelhető a térbeli elkülönítés, mint az etnikai kisebbségi gyermekek elhallgattatásának és láthatatlanná tételének módja. Világos, hogy ezekben az esetekben nem a társadalom által „kívánatos és áldott” gyermekekről beszélünk, hanem „állami gondoskodásban élő” gyermekekről, akik párhuzamosan, de elkülönítve élnek a kívánatos gyerekekkel.

GYERMEKEK A MENEKÜLTÁBOROKBAN

1992 óta, amikor kitört a háború a korábbi Jugoszláviában, Szlovénia számos Horvátországból és különösen Bosznia-Hercegovinából érkező, javarészt muzulmán, ideiglenesen hontalanná vált személynek adott otthont. 1993-ban körülbelül 70 000 gyermek és felnőtt menekültet helyeztek el Szlovéniában vendéglátó családoknál és úgynevezett kollektív központokban (menekülttáborok). 1993-ban 52 kollektív központ volt szerte az országban, és egy helyen alkalmanként több mint 1000 hontalan ember élt. Ez nyomasztó helyzet volt az új szlovén államnak, amely még sosem találkozott a menekültjelenséggel, és amelyre sok szociális munkás személyes kötelezettség-vállalással, és a szlovén és bosnyák önkéntesek segítségével felelt. Legtöbbjük szakembereknek segített, hogy dolgozni tudjanak a túlnépesített menekülttáborok néha elviselhetetlen körülményei közt. Így emlékezett egy fiatal, húszas évei elején járó nő, aki egy menekülttáborban nőtt föl, ahová nyolc éve érkezett:

„Megrémültem, amikor először jöttem ide. Sosem fogom elfelejteni szörnyű érzéseimet, amikor annyi embert láttam egy szobában összezsúfolva, és amikor megláttam a mosott ruhákkal telerakott hosszú szárítókötelet a ház előtt, amiben laknunk kellett.”

Annak ellenére, hogy sokat írtak a Boszniából menekült gyermekek traumás élményeiről és pszichoszociális gondozásáról (Milosevic, 1993; Dervisbegovic és Hessle, 1998), szinte semmiféle olyan irodalom nincs, ami meghatározná az új szociális munkás gyakorlat keretfogalmait, noha az nyilvánvalóan új készségeket és a kulturálisan érzékeny szociális munka-gyakorlat kulturális és pszichológiai alátámasztását igényli. Egy pszichológusok és szociális munkások által készített tanulmány azt mutatta, hogy a 825 kutatásban részt vevő, Horvátországból érkezett gyermek 80%-a szenvedett súlyos érzelmi sérülést, és 70%-a élt át lövöldözést, bombázást vagy rakéta-tüzet (Posavec, 1993:25). Az ezekre a traumás eseményekre adott szakmai válaszok legtöbbször a traumás tünetek felsorolásának szintjén maradtak, és nem fordították le ezeket a szociálmunkás-képzés és gyakorlat jelentőségteljes eszközeivé, amelyek alkalmasak lennének a sérült gyermekek szükségleteinek megválaszolására.

A szociális munkások rövid távú elhelyezést nyújtó óvodák kifejlesztésébe kezdtek a menekülttáborokban (a táborok 86%-ában felállították), különböző érdeklődésű csoportokat építettek ki a gyermekek kreativitásának fejlesztésére, kísérleti találkozókot szerveztek a befogadó ország gyermekei és a menekült gyermekek között, és oktató kiadványokon dolgoztak annak érdekében, hogy biztosítsák a gyermekek és a fiatalok általános és

középiskolai oktatáshoz való jogát. A dokumentumokból jól látható, hogy például 1993-ban a menekülttáboroknak csak 16%-ában volt fiatalok számára valamilyen szabadidős foglalkozás, és csak 69% szervezett valamiféle iskolai foglalkozást, mivel abban az időben a menekülteknek még mindig nem léphettek be a középiskolai oktatásba.

Ezekre a tevékenységekre jellemző volt a folytonosság hiánya, mivel minden különleges foglalkozás (a szállás és az étel kivételével) külső forrásoktól (nyugati pénz, a nem kormányzati szervek aktivitása) és ágas-bogas állam-bürokrata döntésektől függött. A menekültáramlat akut fázisát követően, és különösen 1997 után többségük teljesen megszűnt.

Mindazonáltal a menekültek nem tűntek el, és még ma is körülbelül 3500 gyermek és felnőtt boszniai menekült él kollektív táborokban, és további ismeretlen számú, regisztrálatlan menekült él elsősorban befogadó családoknál, akik vagy rokonok a korábbi Jugoszláviában létrejött vegyes házasságokból vagy barátok. Amikor 1999-ben a szerb hadsereg etnikai tisztogatásba kezdett Koszovóban, egy újabb, mintegy 7000 fős koszovói albán menekültáradat érkezett Szlovéniába. Ez a szám hamar 3500-ra süllyedt, akik közül mintegy 2000-en Szlovéniában élő rokonoknál szálltak meg, a többiek pedig különböző menekülttáborokban helyezték el. 1999 augusztusában még mindig körülbelül 3020 koszovói albán volt az országban, de számuk gyorsan változik, mert az etnikai háború rideg erőszakának elmúltával hamar visszatérnek országukba. Manapság a menekülttáborokban maradt menekültek többsége az apátia és a társadalmi kirekesztettség érzéséről számol be, mert nem kapnak még alkalmi munkát sem, és érzelmi nélkülözést élnek meg a táborban lévő szegényes állapotok és izoláció miatt (Dzinic, 1999b).

Ezek alatt az évek alatt, és különösen 1999 óta, az új menekültek érkezésével a szociális munkásoknak a Szlovéniában élő menekültekkel szemben kialakuló erős ambivalenciája volt megfigyelhető. Egy részről a szociális szolgáltatások segítséget nyújtottak a gyermek és felnőtt menekülteknek, de ugyanakkor megpróbálták megszabadulni tőlük. A menekült gyermekek „belső másság” maradtak, akik vagy láthatatlanok, vagy túlerőnek tűnnek, és ezért a jól ismert nacionalista szlogennel támadják őket: „Bosnyákok, haza!”.

A nacionalista szociális munka strukturális szerkezete nem zárja ki azt a tényt, hogy mindig akadt sok elkötelezett szociális munkás, aki elvetette és visszautasította a nacionalista logikát, és 1992 óta kialakították a szociális munka ellengyakorlatát. Személyes erőfeszítésre van szükség a másik kultúra értékeinek és normáinak a megértéséhez, és ahhoz, hogy a menekülteket egyenlő emberi lényeknek fogadják el, megértsék a veszteség, a gyász és a fájdalom mértékét, amelyeket az általuk átélt traumás események okoztak. Sok szociális munkás tanult a muzulmán kultúráról, próbálta támogatni a menekülteket, és volt képes kialakítani a szakember és a szükséget szenvedő „kettős látásmódját”. Ismét világossá válik, hogy a szociális munkás személyes elkötelezettsége gyakran fontosabb, mint a hivatalos útmutatók, de ezért az elkötelezettségért gyakran nagy árat kell fizetni. Legtöbbször, szembesülve a domináns nacionalista szociális munka válaszával, a szakmai támogatás hiányáról, kiégésről, a többi szociális munkás általi személyes kiközösítésről és annak a reménynek az elvesztéséről számoltak be, hogy hamarosan valamiféle változás fog bekövetkezni sajátos szervezetükben.

ELFELEJTETT GYERMEKEK: TÉRBELI ELKÜLÖNÍTÉS

Azok a gyermekek, akik az elkülönített menekülttáborokban maradtak, mára fiatal emberek. 1992-ben jöttek Boszniából, a táborban nőttek fel, és most általában középiskolai tanulmányaikat végzik. Még mindig a menekülttáborokban élnek, szembesülnek a

mindennapos rasszizmussal, a folytonosság és a biztos jövő tudatának hiányával. Nemcsak gazdasági nélkülözést élnek meg, hanem rejtett és kézzelfogható rasszizmust is. Azt állítom, hogy ez az a gyermekcsoport, akiknek a személyes és a kollektív emlékezete is majdnem feledésbe merült. Amikor megérkeztek, még túl fiatalok voltak ahhoz, hogy képesek legyenek megformálni traumás emlékeiket, ma pedig már senki sem kéri őket, hogy visszaemlékezzenek azokra.

Egy fiatal lány, aki 1992 óta él menekülttáborban, beszámolt arról, hogy 1999-ben egy új falfirka jelent meg egy falon a maribori menekülttábor közelében. A rajz egy népszerű képet használt, melyet az Eric Knight által 1938-ban írt „Lassie, gyere haza!” című ismert gyermekkönyvből vett át, és egy kérdést tett fel: „Mi a különbség egy bosnyák menekült és Lassie között?”. A válasz a következő volt: „Lassie, gyere haza!”. Ez a menekültet kutyaként ábrázoló rasszista kép azt az üzenetet közvetíti, hogy a menekültek „nem kívánt terhek”, akiket hordozni kell. Ez a kép erőteljes példája egy nemrég elhangzott, szlovéniai etnikai kisebbségek elleni gyűlölet beszédnek: egy kutya, mint a házi környezet képviselője, szimbolizálja a menekültet, akit ennek az analógiának megfelelően házasítani kellene (mint a rabszolgákat), és rosszul kellene vele bánni.

A fentiek, még néhány további, a következőkben elemzésre kerülő etnográfiai megfigyelés felveti a kérdést: hogyan válaszol a szociális munka a menekült gyermekek szükségleteire és jogaira? Meggyőződésem, hogy legtöbb esetben vagy tudat alatt, vagy szándékosan mindkettőt figyelmen kívül hagyják. Ennek oka részben azokban a strukturális akadályokban keresendő, amelyekkel a szociális munkásoknak szembesülniük kell (pénz, források, képzés és szupervízió hiánya, alacsony fizetések), részben pedig a személyes védekező-mechanizmusokban, amelyeket nem ritkán meggyőződéses nacionalizmus színez.

Az egyik megfigyelhető strukturális akadály az a tény volt, hogy miután egy idő múlva a kormány úgy döntött, nem költ több pénzt a menekülttáborokban dolgozó szakképzett szociális munkásokra, a dolgozókat közmunka alapon kezdték el alkalmazni. Ezek leggyakrabban munkanélküli és alulképzett emberek voltak (nővérek, könyvelők, kereskedők, bolti eladók és sok más ember, aki nem kapott más munkát). Az egyik szociális munkás ezt írta:

„Kezdetben szociális munkások dolgoztak a menekülttáborokban, akik a Szociális Munka Központokból jöttek, és birtokában voltak a megfelelő tudásnak és gyakorlati tapasztalatnak, de hamarosan fiatal munkanélküliek váltották fel őket, akiknek tapasztalatai nagyon távol álltak a szociális munkától.” (Posavec, 1993: 47)

Vida Milosevic hasonló helyzetről számolt be a menekültek egészségügyi ellátásával kapcsolatban:

„A kollektív központokban kifejezetten a menekülteknek szervezett egészségügyi ellátásban általában fiatal és tapasztalatlan orvosokat alkalmaznak. Ők nem mindig képesek helyesen kezelni betegek összetett pszichoszomatikus állapotát.” (1995: 5)

Majd hét évvel később, amikor Szlovénia a koszovói albán menekültek befogadó országa lett, és a meggyőződéses nacionalista ideológia még világosabban kiütközött még egyes szociális munkások körében is:

„Azt mondták nekünk, hogy az állam meg akar szabadulni tőlük, és hogy arra kellene rábírunk őket, hogy minél előbb elhagyják az országot. Azért biztosítunk nekik rossz életfeltételeket, hogy mielőbb úgy döntsenek, hogy hazatérnek” (interjúrésztlet, 1999. július).

Világos, hogy itt a szociális munka egyik fontos alapelve a folyamatossághoz való jog tiszteletben tartása, hiányzik a mindennapos gyakorlatból. Mivel a boszniai menekülteknek még mindig csak ideiglenes menekülti státusuk van, bármikor haza lehet őket küldeni. Sok fiatal 14 és 22 év közötti menekült gondol elborzadva arra, hogy esetleg el kell hagyniuk

iskolájukat és barátaikat, csak hogy „hazatérjenek” egy olyan helyre, ami már majdnem eltűnt emlékeikből. Egy fiatal lány, aki 10 évesen menekült el Boszniából ezt mondta erről:

„A szociális munkás minden hónapban megkérdez minket, hogy mikor megyünk haza. De hát hová mennénk? A házunkat felgyújtották, 8 éve itt vagyunk, itt járok iskolába, nem lehetünk a Boszniában élő rokonaink terhére, nem térhetünk vissza. Itt van szobánk – ott még csak saját szobánk sem lehetne. Tudjuk, hogy azt akarják, hogy menjünk, nem akarnak itt minket, de hát hová mehetnénk, mégis hová? Már ez az otthonunk” (interjúrészlet, 1999. július).

A fentiek nem egyszerűen arra az általános szükségletre utalnak, hogy mindenki életében legyen egy hely, amit saját otthonának tudhat, ami szimbolikusan a valahová tartozás szükségét jelenti, de azt is, hogy olyan emberek számára, akik életében nincs más hely, mely ténylegesen vagy szimbolikusan fenntarthatná identitásukat, az intézet is az otthont jelentheti.

Míg a menekülttáborokban született gyermekek, és az ott felnőtt fiatal emberek a tábort tartják otthonuknak, a szakemberek a tábort egy olyan helynek látják, ahová odahelyeznek otthonukból eltávolított személyeket, akiket bármikor lecserélhetnek és áthelyezhetnek az állami intézmények szükségletei szerint. A menekült gyermekeknek és fiataloknak a menekülttábor a valahová tartozás értékes helye, míg a szakembereknek ugyanaz a hely csak egy munkahely.

Sven Hessle (1998) a gyermekek jólétének három általános alapelvét határozza meg: családi folytonosság, közelség és a gyermek azon szükségének megerősítése, hogy egyenlő emberi lényként fogadják el. A nyolc év múltán még mindig a szlovén menekülttáborokban élő fiatal menekültek gyakran beszélnek bizonytalan jövőjükéről. Folytonosságuk és biztonságuk hiánya abban áll, hogy lehet, hogy az állam nem hosszabbítja meg ideiglenes menekülti státusukat. Különböző irányokba tologatható árucikknek tekintik őket: ha az állam úgy dönt, hogy bezár egy menekülttábort, egyszerűen áthelyezi a benne élőket az ország másik végére. A gyermekek jogai így nem csak a kulturális többség, de szüleik és más felnőttek jogainak is alá vannak rendelve. Sok gyermeknek és fiatalnak el kell hagynia befogadó országát, amikor szülei úgy döntenek, hogy visszatérnek Boszniába, vagy Nyugatra költöznek.

Az alacsonyabb rendűnek tartott személyek tárgyasítása része minden nemzetiségi háborúnak. A nacionalista gyilkosok költözésre kényszerítik azokat, akiket szimbolikusan szennyezett személyeknek tekintenek (a város egy másik részébe, hogy gettót alakítsanak ki, vagy az országhatáron túlra). A szerb megszálló hadsereg nemcsak otthonaik elhagyására kényszerítette a koszovói albánokat, hanem arra is, hogy napi több órát gyalogoljanak és költözzenek az ország egyik részéről a másikba. Ennek legeklatánsabb példája az volt, amikor a szerb hadsereg több száz, otthonaikból elmenekült koszovói albánt kényszerített arra, hogy körkörösén vándoroljanak. Egy napi kimerítő gyaloglás után vette észre a kilakoltatott emberek csoportja, hogy arra kényszerítették őket, hogy körbemenjenek, és ugyanoda érkeztek vissza, ahonnan elindultak. Ez nemcsak egy alsóbbrendűnek tekintett etnikai csoport meg-alázását mutatja egy multikulturális társadalomban, hanem a „másnak” tartott személyek szimbolikus tárgyasítását is.

A szociális munkások néha szándékosan – és néha tudat alatt – kulturális felsőbbrendűségüket érzékeltetik a más kultúrából származó személyekkel, és különösen a muzulmánokkal szemben. 1999 késő tavaszán, amikor a koszovói albánok többsége eksztatikus boldogságban úszott arra várva, hogy összegyűjtik és hazajuttatják őket, a szakemberek többsége meglepetésének adott hangot, amiért „annyira szeretnék visszajutni abba az erőszakos országba”. Ez a meglepetés a balkáni menekültekkel kapcsolatba került

szociális munkások öntudatlanul érzett kulturális felsőbbrendűség érzésével magyarázható: nem kellene boldognak lenniük, hogy itt lehetnek; nem jobb itt az élet, mint otthon? (munkajegyzetek, 1999. július). A kulturális felsőbbrendűség az állami ellátás szerkezetében jelenlévő ambivalencia jele. Míg egyrészt a szakemberek többsége magáévá tette azt az uralkodó álláspontot, hogy kell adni egy szerény segítséget a menekülteknek, hogy Nyugatra költözhesse nek vagy hazatérhesse nek, másrésztől szánták a menekülteket, hogy vissza kell térniük a világ egy civilizálatlan részére.

A menekülttáborokban végzett szociális munka egy régi és jól dokumentált ellentmondást ismétel meg: ellátást nyújt, ugyanakkor a gyermekek elvesznek ebben a fajta állami ellátásban.

Az évek óta menekültként élők esetében könnyű ezt a strukturális hátrányokra fogni: nincsenek meg a gazdasági feltételek (források és magánélet hiánya, megfelelő életfeltételek hiánya az átlagemberekhez viszonyítva, munka hiánya), érvényesülnek a szociális hátrányok (mindennapos rasszizmus, térbeli elkülönítettség, belső elnyomás, stb.) és az egészségügyi hátrányok (McLeod és Bywaters, 1999). Egy fiatal lány megjegyezte:

„Ha saját szobám lenne, mint az osztálytársaimnak, mindig megcsinálnám a házi feladatomat. Sosem értem, amikor azt mondják, hogy nem tudnak tanulni. Mi itt négyen vagyunk egy szobában, de ők egyedül vannak.”

Világos, hogy ez a menekült lány a kellő életterétől és magánéletétől való hosszú távú megfosztottságának fájdalmas élményéről beszélve, másnak látja magát a többiektől, akiknek megvoltak azok a gazdasági privilégiumai, melyeket tőle elvettek.

A szociális munkások gyakran tovább erősítik a különböző menekültcsoportok közti hierarchiát azáltal, hogy nincsenek multikulturális oktatási módszereik. Egy reggel, megérkezve a menekülttáborba, egy nagy veszekedés szemtanúi lettünk a boszniai és az albán gyermekek között. Az előbbieket azt panaszolták, hogy az albánok nem tudnak „várost építeni”, nem értik a nyelvüket, és nem tudják, hogyan kell játszani. A boszniai gyermekek úgy állították be magukat, hogy ők az egyedüliek, akiknek megfelelő nyelvük és tudásuk van. Úgy látták, hogy az albán gyerekek kulturálisan alacsonyabb szinten állnak, kevesebbet tudnak és kevésbé intelligensek. A koszovói albán menekültek és egy pár roma család megérkezése a táborba lehetővé tette, hogy hierarchia alakuljon ki a menekültek között. A boszniai gyerekek nem akartak játszani az albánokkal, az utóbbiak pedig elkerülték a kapcsolatot a roma családokkal azt mondván, hogy ők sem jobbak, mint a szerbek. Honnan jött a gyerekek gondolkodásmódja? Nem a szüleik kollektív emlékezetének régi építőelemeit látjuk itt viszont? Ez a kollektív emlékezet, tele gyűlölettel, nemzetiségi hierarchiával, eljutott hozzájuk szüleiken, nagyszüleiken és még idősebb generációkon át. Ezért a gyerekek nem egyszerűen játszótársakként tekintettek egymásra, a nemzetiségi megosztottság már itt érvényesült. Meggyőződésem, hogy ez egy egyik generációról a másikra szálló gyalázkodó emlékezet, amely, egy „etnikai rend” hamis emlékeként, egy kollektív nacionalista identitást kialakításához járul hozzá. Másfél hónappal egy kulturálisan még jobban leértékelt etnikai csoport megérkezése után az újonnan érkezőkre (koszovói albánok és romák) ruházták a boszniai gyerekek korábbi pozícióját, akik ekkorra már ismerték a nyelvet és a befogadó ország szabályait, és akik rögtön elkezdtek reprodukálni a kirekesztettségéről szerzett saját tapasztalataikat. Ebben a helyzetben a szociális munka feladata lenne, hogy elősegítse a kultúrák közti megértést, és lehetővé tegye a különböző kultúrák egymás mellett élését.

A menekült gyermekek esetében a folytonosság, a hovatartozás, a megerősítés és a multikulturális tanulás jogára egyértelműen nem tekintenek úgy, mint amit a szociális

munkások feladata lenne biztosítani, még akkor sem, ha ők azt állítják, hogy a gyermekek jogait védik.

A ROMA GYERMEKEK PATOLOGIZÁLÁSA

Körülbelül 8000 roma és szinti ember (gyermek és felnőtt) él Szlovéniában. A boszniai és a koszovói háború után roma menekültáradat érkezett. Közülük sokan illegálisan lépték át a határt, és nehéz megbecsülni a számukat.

A roma gyermekekre általában úgy tekintenek, mint kis felnőttekre, akikre nem vonatkozik a gyermekkor általános idealizált elmélete. Rájuk inkább az általánosan elterjedt sztereotípiákat vonatkoztatják: csalnak, lopnak, lusták, és korán szereznek szexuális tapasztalatokat, mint a romák általában. A gyermekkor ezen semmibevétele gyakran megtörténik különböző rasszista érvelésekben, ahol infantilizálják a felnőtteket („a feketék olyanok, mint a gyerekek”), és elutasítják a színes bőrű gyermekek gyermekkoráról szóló nyugati elméletet. Ennek jellegzetes példája volt a fekete dél-afrikai gyermekek széleskörű besorozása az Apartheid rezsim idején, az 1980-as években (Feldman, 1999).

Szlovéniában egy 12 éves lány, akit egy házassági szerződéssel eladtak egy roma férfinak, a szociális munka figyelmének központjába került. Annak ellenére, hogy a szociális munkások már sok ilyen helyzetet láttak, ebben az esetben akkor léptek közbe, amikor a lány teherbe esett, és fizikai bántalmat szenvedett. Sok szakember adott hangot úgynevezett „kulturális relativista” nézőpontjának, mely szerint a romák kulturális szokásait tiszteletben kell tartani. Azt állították, hogy a roma emberek máshogyan értelmezik az emberi jogokat, az egyenlőséget és a szabadságot, és hogy ebben az esetben a bántalmazó férfit a roma jogoknak megfelelően kellene kezelni. A kulturális relativizmus gondolata arra szolgál, hogy elfedje az ezen kisebbséghez tartozó gyermekek gyermekségének tudat alatt kialakított elutasítását, és ezt azokkal a szavakkal fejezik ki, hogy „hozzá vannak szokva, a roma lányok tulajdonképpen olyanok, mint a felnőtt nők”. A valóság az, hogy leggyakrabban pont azok, akik a kulturális relativizmust vallják, okolják más esetben az etnikai kisebbséget, mert „másképp értelmezik az emberi jogokat és értékeket”, és rasszista politikát követelnek. Majd ugyanezeket az indokokat megfordítják, és bizonyítékként használják arra, hogy a romák erőszakosak, gyermekeket erőszakolnak meg, és ezért nem kaphatnak a mindennapi élet szintjén a társadalom többi tagjáéval megegyező állampolgári jogokat.

A szociális munka egy másik bevett szokása a roma gyermekekkel kapcsolatban a patologizálás. A roma gyermekeket gyakran szellemi fogyatékosoknak könyvelik el, és „különleges iskolákba” küldik. Míg a szellemi fogyatékos szlovén gyermekeket jelenleg inkább „normál iskolákba” küldik az intézetek lebontásának, a kirekesztés megszüntetésének és a normalizálásnak jegyében, valamint ritkábban használják a „szellemi fogyatékos” címkét, ezeket az integráló, kisközösség-alapú megközelítéseket nem alkalmazzák etnikai kisebbségek esetében. A gyerekek diagnosztizálására és besorolására szolgáló bizottság egyik szociális munkás tagja így szólt erről:

„Micsoda szerencse, hogy Szlovénia ezen részében sok a roma és a szinti gyerek, akiket szellemi fogyatékosnak nyilváníthatunk. Ha ők nem lennének, be kellene zárnunk a kiségitő iskolát.” (személyes beszélgetés, 1999 tavasza)

Az etnikai kisebbségi gyermekek patologizálása hosszú távon azt jelenti, hogy belépnek egy párhuzamos képzési rendszerbe, amely, noha némi szociális támogatáshoz juttatja őket, egyúttal megfosztja őket a megfelelő képzéshez való joguktól, a fizetett munkától, a megfelelő lakóhelytől, attól, hogy elfogadják őket az országban, stb. Ezek a példák azt

mutatják, hogy annak érdekében, hogy a fennálló, intézetekre alapuló rendszer megmaradhasson a fogyatékosok kezelésére, az etnikai kisebbségi gyermekeket használják arra, hogy megtöltsék az intézményekben az üres helyeket a domináns többség azon gyermekei után, akiket elengedtek, és az új, közösség-alapú szociális munka-gyakorlatnak megfelelően kezelnek. Ez a nézőpont azt is megmutatja, hogy nem minden gyermek profitál a szociális munka megújulásából, mert van ebben az álszent rendszerben egy alsóbb rendű réteg, sőt a rendszer automatikusan kizárja a már eleve elnyomott szociális csoportokat. Megmaradnak a szellemi egészség és fogyatékoság kórisméi, amelyeket Mary Douglas (1994) ha az etnikai kisebbségi gyerekek esetében alkalmazva a „megvádolás kategóriáinak” nevez.

A fogyatékoság diagnózisa egyben visszautasítási stratégia is: a rendszer olyan csoportba szervezi az egyéneket, mely tagjának lenni valami mást szimbolizál: a speciális iskolák roma gyermekeire úgy tekintenek, mint egy olyan csoportra, ami veszélyt, szegénységet, betegséget és patológiát szimbolizál.

A koszovói etnikai mérsárlás idején a romákat azzal vádolták, hogy az etnikai tisztogatást végző szerbek oldalán állnak. Ugyanakkor ők maguk is az etnikai erőszak áldozatai voltak, hiszen sokan közülük otthonukból elűzött menekültekként érkeztek Szlovéniába. Még a menekülttáborokban is egyszerre tekintették őket áldozatoknak és elkövetőknek. 1999-ben az egyik Szlovéniai menekülttáborban találkoztam egy roma családdal (szülők és két gyermek), akik egy teljes hónapig nem hagyták el a szobájukat, mert attól féltek, hogy bántaná őket a többi ugyanabban a házban élő koszovói albán menekült. A táborban a szociális munkások és a többi szakember közül senki sem félt ettől. Ez mutatja a szakemberek érdektelenségének szintjét, és a frissen érkezett menekültek felé irányuló szociális munka hiányosságait mind a készségek, mind az alapvető ismeretek szintjén.

BEFEJEZÉS

Mindezek a példák azt mutatják, hogy az európai iszlám- és romaellenes harag történelme mélyen beíródott magába a szociális munka gyakorlatába is. Bizonyítékként a következő jellegzetességeit figyeltem meg a szociális munka gyakorlatának, míg etnikai kisebbségi gyermekekkel dolgoztam: 1) a szociális munkások támogatják azokat az eljárásokat, amelyek láthatatlanná teszik a különbségeket, miközben az általános emberi szükségletek elvére hivatkoznak; 2) támogatják az eljárásokat, melyek elhallgattatják az etnikai kisebbségeket, miközben elmulasztják a szociális munka gyakorlatát befolyásoló nacionalista program megkérdőjelezését; 3) a gyermekkort, mint flexibilis fogalmat használják; 4) reprodukálják az etnikai kisebbségi gyermekek térbeli elkülönülését; 5) miközben a gyermekek szükségleteire adnak választ, támogatják a segítség patológizáló szerkezetének kialakulását.

A manapság uralkodó szociális munka elméletet és gyakorlatot alkotó jellegzetességek a nemzet saját erő és hatalmi fantáziájának szélesebb összefüggéseiből kapják támogatásukat, mint ahogy azt fentebb bemutattuk. Ezt a fantáziát egy erős határokkal rendelkező közösség kialakulása tartja fenn, amely megjelöli a „másságot”. Ezzel egy időben van jelen egy ellentétes elmélet a szociális munkában, amely nem a közösség és az érzékenység gondolatán alapul, hanem az állampolgári jogokat különbözőképpen értelmező városi egyén gondolatán. Ez az értelmezés figyelembe veszi azt a tényt, hogy a „polgár” hagyományos fogalma többnyire a többségi kultúra fehér, ép testű férfi tagjára vonatkozott, és hogy az állampolgáriság megkülönböztető értelmezése nem nézhet át a nők, gyermekek, etnikai

kisebbségek, fogyatékos emberek és más kisebbségek jogai fölött (Dominelli, 1995; Lorenz, 1999).

A szociális munkásoknak annak érdekében, hogy reagáljanak az etnikai kisebbségi gyermekek szükségleteire és jogaira, figyelembe kell venniük a következő szociális munka modelleket:

1. *Kulturális önvisszatükrözés és kulturálisan érzékeny megközelítés a kisebbségi kultúrák képviselőinek irányában.* A szociális munkásoknak meg kell érteniük a nemzeti kisebbségek láthatatlanná tételének társadalmilag kialakított folyamatait, és nagyobb figyelemmel kell lenniük a strukturális nacionalizmus hatásaira egy bizonyos nemzetállamon belül. Az ezen a megértésen túli működéshez egy „differenciált univerzalizmuson” (Pugh és Thompson, 1999) alapuló gyakorlatra van szükség, amikor különböző egyénekkal dolgoznak.

2. *Az etnikai kisebbségi gyermekek és szüleik közötti támogatása és megerősítése.* Az etnikai kisebbségi gyermekek jogai szüleik és más felnőttek polgárjogainak mértékétől függenek. Minél több joguk van szüleiknek, azok annál inkább képesek lesznek gyermeküket támogatni, helyzetüket megerősíteni. A menekülttáborokban ezzel ellentétes folyamat figyelhető meg: a szülők, és különösen az anyák, mint a gyermekek természetes gondozói mindennapos alárendeltséget tapasztalnak meg a domináns kultúrához, a szakemberekhez és férjeikhez képest is, hiszen legtöbbször férjüktől gazdaságilag függ.

3. *A gyermekek folyamatosságához, biztonságához és hovatartozáshoz való jogainak megerősítése.* Az etnikai kisebbségi gyermekekkel és fiatalokkal dolgozó szociális munkások segíteni tudnák őket, hogy olyan terveket alkossanak saját jövőjükéről, amelyek a folyamatosságon, a biztonságon és az odatartozás érzésén alapulnak. Ez magában foglalná annak szükségét is, hogy a szociális munkások erőfeszítéseket tegyenek azért, hogy a fiatalokat ne helyezték el onnan, ahol élnek, és hogy jobb forrásokért küzdjenek a biztonság és a megfelelő életfeltételek kialakítása érdekében, ami segítené egy pozitív öntudat kialakítását.

Ezek a szociális munka modellek a gyermekek és tapasztalataik többnyire a gyermekség XVIII. századi romantikus ideáljának megfelelő szemlélésének „impresszionisztikus modelljétől” való eltávolodást is megkövetelik (Higonnet, 1998). Liz Kelly (1994) nevezte ezt az elképzelést a gyermekség „impresszionisztikus modelljének”, amely gyakran megjelenik azokban az esetekben, amikor gyermekek erőszaknak vannak kitéve. Úgy érvelt, hogy ez a modell, miközben az ideális gyermekségre összpontosít, sokat kizár a gyermekek tapasztalatainak összetett és néha ellentmondásos elemeiből. Az impresszionisztikus modell eme gyermeke is magáévá teszi a menekült gyermekek történeteinek képvilágát, ami majdnem mindig a befogadó ország romantikus ábrázolására összpontosít, de szinte sohasem gyakorol kritikát abban a kollektív menekülttáborokban lévő „otthonban” szerzett gyermekkori élményekről, ahol a gyermekek gyakran egész gyermekkoraikat töltötték.

A referencialista a szerkesztőségben található.

Darja Zavirsek

Fordította: Neményi Eszter